

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**З.М. БОБУР НОМИДАГИ АНДИЖОН ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРИХ ВА ИЖТИМОЙ ФАНЛАР ФАКУЛТЕТИ
УМУМИЙ ТАРИХ КАФЕДРАСИ**

КУРС ИШИ

МАВЗУ: Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистон, Хитой, Россия давлатларининг Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасидаги фаолияти

**Бажарди: 3 босқич талабаси
Олимов Нодирбек**

АНДИЖОН – 2015

Режа:

КИРИШ

1. МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИК, УНИНГ ТАЪСИР КЎРСАТУВЧИ ОМИЛЛАРИ.

2. МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ЎЗБЕКИСТОН, ХИТОЙ, РОССИЯ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ШАНХАЙ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ ДОИРАСИДАГИ ФАОЛИЯТИ.

3. МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ИККИ ТОМОНЛАМА МУНОСАБАТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ.

ХУЛОСА

Фойдаланилган адабиётлар

КИРИШ

Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасида Ўзбекистон мустақкам хавфсизлик, изчил ва бақувват иқтисодий тараққиёт учун энг қулай шарт-шароитлар яратиш, аҳоли турмуш даражасини кўтариш, конституцион тузум асосларини мустақкамлаш, миллатлар аҳиллигини, халқлар дўстлигини таъминлаш, фуқаролар эркинликлари ва ҳақ-хуқуқларини муҳофаза қилиш республикамиз ташқи сиёсатининг асосий мақсадлари ҳисобланади. Ана шу мақсадларни рўёбга чиқариш жараёнида жаҳон ҳамжамияти билан алоқаларни йўлга қўйиш учун ташқи сиёсий фаолиятнинг миллий механизмлари ташкил қилинди.

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришгандан сўнг, ўз ташқи сиёсатини мустақил равишда амалга ошириши учун кенг имкониятлар пайдо бўлди. Эндиликда мамлакатимиз манфаатларига мос келадиган, унинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътиборини мустақкамлашга хизмат қиладиган ташқи сиёсат йўналишлари ишлаб чиқилди. Истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ бевосита мамлакатимиз Президенти Ислон Каримов раҳбарлигида ташқи сиёсатнинг устувор йўналишлари ва асосий тамойиллари белгиланди ҳамда оғишмай амалга оширила бошланди. Бу тамойилларга давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик каби халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидалари асос қилиб олинди¹.

¹ Фарҳод Каримов. Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти сафида. // Жамият ва бошқарув. № 1. 2004. - Б 8.

Мамлакатимизнинг жаҳон халқлари тинчлиги ва хавфсизлигига мос бўлиб тушган тинчликсевар ташқи сиёсати, уни жаҳонда мустақил давлат сифатида тан олишини таъминлади¹.

Қисқа фурсат ичида Ўзбекистон давлати жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларнинг фаол иштирокчисига айланди.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти ва давлатлараро хавфсизлик тизимида муносиб ўринни эгаллаши, мамлакат миллий хавфсизлигини таъминлаш эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда давлатлараро ташқи сиёсатни ривожлантириш, ташқи сиёсатни мафкурадан халос этиш, давлатни кўшилмаслик ҳаракатига аъзо бўлишига эришиш, барча хорижий давлатлар билан ҳар томонлама ўзаро ҳамкорлик қилиш, миллий манфаатларни ифодалаш ва ҳимоя қилиш каби йўналишлар асос қилиб олинди².

Ҳозирги глобаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган бир даврда Марказий Осиёда тинчлик ва хавфсизликнинг таъминланиши минтақа давлатлари олдида турган долзарб масала бўлиб, давлатлараро алоқаларни янада чуқурлаштиришни тақозо этади. Бунинг асосий сабаби шундаки, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, минтақа муаммоларини минтақа давлатларининг ҳамкорлик алоқаларисиз бартараф этиш мумкин эмас³.

Ҳозирги шароитда, умумий хавфсизликни таъминлаш нуқтаи-назаридан, янги мустақил давлатларнинг хавфсизлиги ва барқарор ривожланиш муаммолари катта аҳамият касб этмоқда. Ер юзида вазият ва кучлар нисбати шиддатли ўзгариб бормоқда. Янги мустақил давлатлар майдонга чиқмоқда. Бу эса ҳозирги кунда давлатлар ва халқларнинг барқарорлигини таъминлаш учун янгича ёндошувларни излаб топишни, XXI

¹ Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йили. - Т.: "Шарк". 1999. 187 бет.

² Муқимжон Қирғизбоев. Сиёсатшунослик. - Т.: "Янги аср авлоди". 2013. 504-505 бетлар.

³ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: "Ўзбекистон". 1997. – Б.78.

аср арафасида хавфсизликнинг янги моделларини ишлаб чиқишни талаб қилмоқда¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов Марказий Осиё макони ҳақида фикр билдирар экан: “Сайёрамизнинг жуда катта майдонида кучлар нисбати кўп жиҳатдан Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатлар қайси йўлдан боришларига боғлиқ”², - дейди.

Ишнинг мақсади ва вазифалари. Курс ишининг асосий мақсади Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда буюк давлатлар Ўзбекистон, Хитой, Россия давлатларининг ўрнини тадқиқ этиш. Тадқиқотнинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда курс иши олдида куйидаги вазифалар қўйилди:

- Минтақавий хавфсизликни тадқиқ этишнинг назарий услубий жиҳатларини тадқиқ этиш;

- Хавфсизлик ва минтақавий хавфсизлик тушунчалари моҳияти очиб бериш;

- Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик масалаларини ўрганиш;

- Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашда буюк давлатларнинг фаолиятига баҳо бериш;

- Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашда икки томонлама муносабатларнинг аҳамиятини ўрганиш;

- Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистон, Хитой, Россия давлатларининг Шанхай ҳамкорлик ташкилоти доирасидаги фаолиятини таҳлил қилиш; Марказий Осиё минтақасидаги хавфсизлик манфаатларини очиб бериш.

Курс ишдаги назарий хулосалар, мулоҳазалар, далил-асослар, таклифлар ва тавсиялар минтақавий хавфсизлик муаммолари, Марказий Осиё

¹ Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997, – Б. 7.

² Каримов И. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – Б. 421.

давлатлари ўртасидаги ҳамкорлик муносабатлари, Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати масалалари билан боғлиқ фанларни ўрганувчи талабаларга қўшимча манбаа сифатида қўл келиши мумкин.

1. МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИК, УНИНГ ТАЪСИР КЎРСАТУВЧИ ОМИЛЛАР

Жаҳон ҳамжамияти ва бутун инсоният диққат марказини эгаллаб турган энг муҳим масала тинчлик ва хавфсизлик, аниқроғи бутун дунёда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш масаласидир. Барча давлатларнинг ҳозирги шароитда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш мақсадида яқдилликда ҳаракат қилишлари шунинг учун муҳимки, тинчликнинг ҳар қандай тахлитдаги бузилиши умумий тинчлик учун хавф бўлса, ҳар қандай маҳаллий тўқнашув жаҳон термоядро урушига айланиб кетишига сабаб бўлиши мумкин. Республикамиз президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек. “Ҳар қандай минтақанинг ҳал қилинмаган ва газак олиб кетган муаммолари бутун дунёда занжир реакциясини келтириб чиқариши мумкин. Вазиятнинг барқарорлашуви эса кундан-кунга аниқ равшан бўлиб бораётган янги жуғрофий - сиёсий мувозанатни бузиш ҳавфини келтириб чиқаради”¹.

Бугунги кунда хавфсизлик муаммоси миллий чегара доирасидан чиқиб, глобал характер касб этди. Бир давлат қудратли ҳарбий салоҳияти билан ўзининг ҳавфсизлигини таъминлаш билан муайян натижага эриша олмай қолди. Алоҳида бир давлат хавфсизлигини таъминлаш бутун жаҳон ёки минтақа тинчлиги ва хавфсизлигини таъминлаш билан чамбарчас боғлиқ бўлгани каби, давлатдаги нотинчликлар ёки хавфсизлигига таҳдид солувчи бошқа омилларнинг мавжудлиги минтақавий хавфсизлигига таҳдид эса глобал хавфсизликка таҳдид келтириб чиқариши табиий ҳол.

¹ И.А.Каримов Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.- Т:Ўзбекистон, 1997. – Б.12 .

“Минтақавий хавфсизликдан ялпи хавфсизлик сари” тамойилига асослангилган президентимизнинг “Минтақавий хавфсизлигимизни таъминламай туриб, глобал мулоқатга эришиб бўлмайди”¹ деган фикрлари замонавий сиёсатшуносларнинг инсоният учун муҳим бўлган муаммоларни ҳал этишда, глобал хавфсизликни таъминлашда айрим минтақалар асосий ва ҳал этувчи ўрин тутиши тўғрисидаги фикрларининг минтақавий давомидир.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов таъкидлаб ўтганидек, “XXI аср халқаро муносабатларда бутун дунё қамраб олинган аср эканлигини кузатишимиз мумкин. Бундай шароитда интеграция жараёнини, халқаро институтлар ва ташкилотларда мустақил давлатларнинг иштирок этишини кенгайтириш жараёнини фақат тарих тақозоси деб эмас, балки айрим минтақалар кўламида ҳам, шунингдек, умуман – бутун сайёрамиз кўламида ҳам хавфсизлик ва барқарорликнинг асосий омили деб ҳисоблаш зарур²”.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов: «Афтидан, бугунги кунда хавфсизлик ва барқарорлик йўлида пайдо бўлаётган таҳдидларга тегишли муносабатда бўла олишнинг ўзигина етарли эмас. Мавжуд хавф-хатарларнинг табиатини тўғри тушуниб етишимиз керак. Уларнинг манбаалари ва ўзаро алоқаларини вақтида аниқлашимиз лозим. Жамиятда барқарорликни сақлаш шарт-шароитларини белгилаб олишимиз ва улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Ўзбекистон Республикасининг барқарор ва собитқадамлик билан ривожланиши шуларга боғлиқ», - деб айтади³.

¹ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т3.Ўзбекистон, 1996. – Б.80.

²Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б.298.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 11.

Харбий энциклопедик луғатда “хавфсизлик” ибораси бирор хавфнинг йўқлиги, сақланиб қолиш, ишончлилиқ сифатида таърифланган¹.

“Хавфсизлик” тушунчасига берилган аксарият таърифларда мамлакатларнинг иқтисодий ва ҳарбий салоҳияти асосий мезон қилиб олинганлигини кузатиши мумкин. Хусусан, араб сиёсатчиси Абдулмунъим-ал-Машат таърифига кўра, “Хавфсизлик бу миллатнинг унинг яшашига солинадиган, бошқа мамлакатлардан ёки ўз мамлакатнинг ичидан чиқаётган хавфга қаршилиқ қилиш учун етарли бўлган иқтисодий ва ҳарбий қудратини таъминловчи ҳолатдир².”

Шунингдек, рус олими Ю.Федоров хавфсизлик борасида қуйидаги фикрни билдириган: “..миллий хавфсизлик бизнинг нуқтаи назаримизда ушбу мамлакатнинг эркин, мустақил ва тинч ривожланиши учун ташқи шарт-шароитларни таъминлашни билдиради”³.

Хавфсизликка берилган яна бир таърифда С.Тошев ушбу тушунчани ҳолат сифатида баҳолайди “Хавфсизлик – шахс, ижтимоий гуруҳлар, жамият, давлат, цивилизацияга тегишли муҳим манфаатларнинг ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолатидир,”⁴

“Хавфсизлик” атамасига берилган таърифлар таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият ҳолларда ушбу атама “шахс, жамият ва давлатнинг хатарлардан ҳимояланганлик ҳолати” сифати талқин қилинади.

“Хавфсизлик” атамасига турли даврларда турли сиёсатчи омиллар томонидан келтирилган таърифларда ўша даврдаги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳолат, мамлакатларнинг сиёсий, иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан қудратлилиқ даражаси, у ёки бу минтақанинг жаҳон сиёсий-ижтимоий

¹ С.М.Ғафуров Хавфсизлик стратегияси: Марказий Осиё республикалари ва Форс кўрфази араб давлатлари амалиёти - Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2007. – Б.44.

² Муҳаммадсидиқов М.М. Саудия Арабистони Подшоҳлигининг Қизил денгиз минтақасида хавфсизликни таъминлаш сиёсатининг хусусиятлари. Сиёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси, –Б. 17.

³ Турсунмуратов Т.М, Марказий Осиё минтақавий хавфсизлигини таъминлашда илмий техник салоҳият омили: Дис. ...сиёсий фанлар номзодлиги учун. - Т.: 2008. – Б- 15.

⁴ Ўзбекистонда политология. –Т.: Шарқ, 2002. – Б.174.

ҳаётидаги мавқеи каби омиллар ҳисобга олинган. Шу сабабли мазкур таърифларда нафақат муайян тизим, тартиб, балки мунтазам эволюцион ривожланиш борлигини кузатиш мумкин.

Ҳар қандай сиёсий-ижтимоий категория сингари хавфсизлик тушунчаси ҳам кенгайиш йўналишида ўзгариб борган. Инсоният цивилизациясининг дастлабки белгилари пайдо бўла бошлаган даврда алоҳида олинган индивид хавфсизлиги тушунчаси пайдо бўлган бўлса, кишилиқ жамиятининг эволюцияси шаҳар аҳолиси хавфсизлиги, миллат, халқ хавфсизлиги каби тушунчаларни келтириб чиқарди. XX асрда инсониятни ларзага солган қатор урушлар минтақавий ва глобал хавфсизлик каби тушунчаларни келтириб чиқарди-ки, мавжуд хавфсизлик тизимлари эндиликда инсониятни нафақат ҳарбий, балки сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва ҳаттоки ғоявий кўринишига эга бўлган хавф-хатарлардан сақланишни ўзини олдиға мақсад қилиб олди.

“Хавфсизлик” атамасига берилган таърифлар таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият ҳолларда ушбу атама “шахс, жамият ва давлатнинг хатарлардан ҳимояланганлик ҳолати” сифати талқин қилинади.

Дарҳақиқат, миллий хавфсизлик, ижтимоий учлик-шахс, жамият ва давлатнинг хавфсиз мавжуд бўлиши ва ривожланишда намоён бўлар экан,¹ минтақахавфсизлиги ушбу минтақа давлатлари хавфсизлиги, глобал хавфсизлик эса минтақалараро хавфсизликда намоён бўлади.

Ҳозирги даврда халқаро муносабатлар тизимида юз бераётган ўзгаришлар натижасида минтақавий хавфсизлик ва халқаро хавфсизлик каби тушунчаларнинг моҳиятини тушунишга, уларнинг ўзаро боғлиқлигини англашга эътибор ортиб бормоқда. Бу борада бир қатор хорижий олимлар, жумладан А.В.Возжеников хавфсизликни “ҳаёт фаолияти хавфсизлиги”

¹ Муҳаммадсидиқов М.М. Саудия Арабистони Подшоҳлигининг Қизил денгиз минтақасида хавфсизликни таъминлаш сиёсатининг хусусиятлари. Сиёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси, – Б.17.

нуқтаи назардан кўриб чиқишни ва уни қуйидаги тизимга ажратишни тавсия қилади. Булар:

-Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги - жамият ва моддий оламнинг турли хил салбий омиллар таъсиридан инсоннинг ҳимояланганлик ҳолатига айтилади.

-Инсоннинг ҳаёт кечириш хавфсизлиги - ҳар бир инсоннинг ўз организмга салбий таъсир кўрсатувчи турли ҳил омиллардан ҳимояланиш ҳолатига айтилади.

-Миллий хавфсизлик - шахс, жамият ва давлатнинг ҳаёт фаолияти давомида ўзининг муҳум манфаатларини кўзлаб, халқаро муносабатларда тенг ҳуқуқлилиқ асосида мустақил иштирок этиш ҳамда ички барқарорликни таъминлашга таҳдид солаётган ташқи ва ички хавф-хатарлардан ҳимояланиш ҳолатидир. Миллий хавфсизлик тизими ўзининг алоҳида қадриятлари ва устувор йўналишларига эга бўлиш билан бир қаторда, миллий, минтақавий ва халқаро хавфсизлик туркумига киради. Бундан ташқари ундаги ҳар бир элемент ўзининг доминантларига эга¹.

Сиёсатшунос олим С.Саидолимов таъкидлаганидек, бугунги кунда дунёнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳарбий ва экологик хавфсизлик ҳолати хавфсизликка нисбатан замонавий ёндашувларни тўғри ишлаб чиқишга ҳамда миллий, минтақавий ва халқаро хавфсизликка нисбатан концептуал қарашларни ривожлантириш билан бевосита боғлиқ бўлиб қолмоқда².

Минтақавий хавфсизлик - глобал, халқаро хавфсизликнинг таркибий қисми бўлиб, ер шарининг маълум бир минтақасига қаратилган хавфсизликка нисбатан айтилади. Яъни бунда минтақанинг ривожланишига,

¹ Муҳаммадсидиқов М.М. Саудия Арабистони Подшоҳлигининг Қизил денгиз минтақасида хавфсизликни таъминлаш сиёсатининг хусусиятлари. Сиёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси, – Б. 17.

² Бигўраев Ў.Б. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – жамиятнинг барқарор ривожланиш кафолати: сиёсий, ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари. Илмий амалий конференция материаллари тўплами: Тошкент, 2010. – Б. 187.

барқарорлигига, ундаги давлатлар гуруҳлари ўртасидаги алоқаларга уруш, беқарорлик таҳдидини солаётган омиллардан ҳимояланиш ҳолати тушунилади. “Минтақавий хавфсизлик маълум бир муштарак геосиёсий муҳитда жойлашган ва бир - бирига узоқ тарихдан бевосита боғланиб қолган халқлар, миллатлар, давлатларга тегишли бўлган ҳаётий муҳим манфаатларни ички ва ташқи таҳдидлардан давлатлараро ҳамкорлик асосида ҳимоя қилиш ҳолатидир”¹.

Минтақавий хавфсизлик миллий ва халқаро хавфсизлик билан чамбарчас боғлиқ. Шу билан бирга, минтақавий хавфсизлик ўзининг хусусиятларига, маълум бир даражада мустақиллик берувчи хусусий тизим элементларига эга. Бугунги кунда Европа хавфсизлик тизими минтақавий хавфсизлик тизимига мисол бўла олади.

Таъкидлаш жоизки, минтақавий хавфсизликни шакллантириш минтақавий интеграция жараёнининг асосларидан ҳисобланади. Рус олими Г.А.Дработ эътирофича, минтақавий интеграция икки хусусиятга эга: биричидан, у глобализациянинг тайёрлов босқичи сифатида номоён бўлса, иккинчидан, глобализация муқобили сифатида ҳам қаралмоқда².

Халқаро тинчлик ва ҳавфсизлик бутун дунё давлатларининг ҳамкорлигини тақозо этса минтақавий ҳавфсизликни таъминлаш шу минтақада жойлашган давлатларнинг ҳамкорлигини, мавжуд муаммоларни уйғунликда ҳал этилишини талаб қилади.

“Совуқ уруш” барҳам топгандан сўнг, глобал воқеалар ривожини жаҳон бозори айнан Марказий Осиё минтақасига кўчганини кўрсатмоқда. XXI аср бўсағасида Марказий Осиёда шаклланаётган бу бозор Президентимиз И.А.Каримов айтганидек, “энергия тақчиллиги шароитида яқин йилларда

¹Ўзбекистонда политология. –Т.: Шарқ, 2002. – Б.174.

² Битўраев Ў.Б.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси –жамиятнинг барқарор ривожланиш кафолати: сиёсий, ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари. Илмий амалий конференция материаллари тўплами:Тошкент,2010. –Б.188.

Евроосиё ва жаҳон келажаги учун ҳал қилувчи рол ўйнайдиган энергия захираларига эга” эканлиги билан аҳамиятлидир. Шу боисдан ҳам бугунги кунда Марказий Осиё минтақаси давлатлари кўплаб қудратли давлатлар эътиборини ўзига тортмоқда.

Бинобарин, бугунги кунда Марказий Осиё мамлакатлари халқаро муносабатларнинг янгича тизими таркиб топиши жараёнига нафақат жадал кириб боряпти, айти пайтда бу жараёнларга ўз таъсирини ҳам ўтказяпти. Бунда икки муҳим омил: геостратегик шароит ва табиий ресурслар минтақага айрим геосиёсий кучларнинг жиддий эътибор билан қарашига сабаб бўлмоқда. Шу жумладан, танглик вазиятларининг юзага келишида ва сақланиб туришида асосий сабаб бўлувчи ички ва ташқи омилларни ҳам эътиборга олиш лозим¹.

Ички омиллар сирасига чегаравий келишмовчиликлар, сув ресурсларидан фойдаланиш борасидаги масалалар, экологик ва демографик муаммоларни киритиш мумкин.

Бундан ташқари, ҳозирги даврда Марказий Осиё минтақавий хавфсизлигига хавф солаётган таҳдидларни асосан тўрт босқичга ажратиш мумкин:

Биринчи босқичда - диний ва сиёсий экстремизми, халқаро терроризми ва наркобизнес каби таҳдидлар.

Иккинчи босқичда - давлатлараро қарама-қаршиликлар, зиддиятларни киритиш мумкин. Булар, биринчи навбатда , минтақа давлатлари ўртасидаги чегараолди дарё сувларидан самарали фойдаланиш муаммолари, чегараларни делиминатсия қилиш билан боғлиқ ҳудудий масалалар ва этник зиддиятлар экологик, иқтисодий муаммолар ва бошқалар.

¹ Жўраев Н. Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2004. – Б.219.

Учинчи босқичида - глобаллашув оқибатида минтақа давлатлари илғор босқичлар билан ривожланаётган технологик тараққиётдан ортда қолиб кетишларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Тўртинчи босқичда - таҳдидларни бевосита геосиёсат билан боғланади чунки Марказий Осиё минтақаси инсоният ривожланишида, халқаро кучлар мувозанатида доимо муҳим рол ўйнаб келган ¹.

Юқоридагиларга асосланиб, Марказий Осиё минтақаси хавфсизлик муаммоларини шартли равишда қуйидаги туркумларга ажратган ҳолда ёритиш мумкин:

— хавфсизлик муаммолари бўйича минтақа давлатларини бирлаштирувчи ёки ажратувчи ички минтақавий омиллар;

— манбаси минтақадан ташқарида мавжуд бўлган, турли характерга эга ва минтақа давлатлари хавфсизлигига бевосита таҳдид солувчи омиллар;

— мавжуд таҳдидларни бартараф этишга қаратилган минтақавий ва глобал даражадаги интегарцион жараёнлар.

Кўпчилик тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, Марказий Осиё хавфсизлигига раҳна солиши мумкин бўлган ички минтақавий омиллар чегаравий келишмовчиликлар, сув ресурсларидан фойдаланиш борасидаги масалалар, экологик, этномаданий ва демографик муаммолар билан боғлиқ.

XX аср сўнгида жаҳон сиёсий харитасида амалга ошган серқирра жараёнлар Марказий Осиёда ҳам кескин ўзгаришлар бўлишига олиб келди. Минтақада рўй бераётган ғоявий-сиёсий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар ана шу ўзгаришлар билан узвий боғлиқдир.

Маълумки, бугунги кунда Марказий Осиё минтақаси халқаро муносабатлар тизимида геосиёсий ва иқтисодий жиҳатдан янада муҳим аҳамият касб эта бошлади. Бу омил бир томондан Марказий Осиё давлатларининг ривожланишлари учун кенг имкониятлар яратса, иккинчи

¹Жўраев С., Саидолимов С., Абдуғаниева З. Халқаро Хавфсизлик —Т.: Академия,2007. —Б.298.

томондан бир қатор муаммоларни юзага келтиради. Шу нуқтаи назардан минтақа хавфсизлигини таъминлаш бугунги куннинг энг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда Марказий Осиёда юзага келган вазият минтақада, энг аввало, Афғонистон ва унинг атрофида ХХ асрнинг 70-йилларида бошланган геосиёсий ўйинларнинг оқибатлари ҳисобланади.

Шу билан бирга бугунги кунда экстремизм ва терроризм ўртасида уларнинг фарқларини аниқлашга имкон берувчи аниқ чегарани ўтказиш эҳтимолдан узоқ. Масалан, бир қанча йиллар давомида диний-экстремистик ташкилот сифатида таснифланган Ўзбекистон Ислом Ҳаракати бугунги кунда террорчи гуруҳ сифатида фаолият олиб бормоқда.

1990-1991 йилларда собиқ Совет Иттифоқи тарқалганидан сўнг бу ҳудудда ғоявий бўшлиқ юзага келганлиги сабабли бу муаммо янада муҳим аҳамиятга эга бўла бошлади. Ислом экстремистик ташкилотларининг аъзолари минтақа давлатларидаги дунёвий ҳокимият тизимини йўқ қилишга қаратилган диний-экстремистик кўринишдаги адабиётларни тарқата бошлади. Улар томонидан тарқатилган ғоялар аҳолининг маълум қатламлари орасида кенг оммалаша бошлади ва ўзаро қарама-қаршиликларнинг юзага келишига сабаб бўлди.

2001 йилнинг 11 сентябрида содир этилган террорчилик ҳаракатларидан сўнг Марказий Осиёдаги сиёсий вазият ўзгарди. Жумладан, Афғонистон ҳудудидаги Ўзбекистон Ислом Ҳаракати томонидан юзага келиши мумкин бўлган таҳдидлар ўз аҳамиятини йўқотди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Ислом Ҳаракати террорчи ташкилот сифатида кенг кўламли ҳарбий ҳаракатлар ўтказиш имкониятига эга эмас. Лекин бу ташкилот томонидан минтақа хавфсизлигига бўладиган таҳдидлар тўлиқ бартараф этилмаган.

Марказий Осиё ва дунёдаги сиёсий вазият ўзгарганлигига қарамасдан бир қатор ислом давлатлари Ўзбекистон ва минтақадаги бошқа

мамлакатларда ўзларининг ислом динини сиёсийлаштиришга бўлган уринишларини давом эттирмоқда. Бу борада мутахассислардан Р. М. Алимов таъкидлаганидек, диний экстремизмнинг ғоявий раҳбарлари Марказий Осиёда ноанъанавий диний гуруҳлар ва оқимларни шакллантиришда Ўзбекистон қаршилик кўрсатувчи асосий давлатлардан бири эканлигини эътироф этишмоқда¹.

Марказий Осиё хавфсизлигини таъминлашда бу ерда мавжуд бўлган диний-экстремистик кайфиятдаги “Ҳизб ут-Тахрир” гуруҳлари янада мураккаб муаммоларни юзага келтиради. Бу ташкилот Марказий Осиёдаги сиёсий режимни йўқ қилишга ва бу ерда ягона ислом халифалигини ташкил этишга ҳаракат қилмоқда. Бу ташкилот Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон ва Қирғизистондан ташқари яна дунёнинг 30 дан ортиқ мамлакатларида жумладан, Эрон, Ироқ, Жазоир, Судан, Яман, Покистон ва Афғонистон каби давлатларда фаолият олиб бормоқда. “Ҳизб ут-тахрир” вакиллари Буюк Британия ва Покистонда Ташкилот номидан ўз қарашларини баён этади.

Америкалик мутахассислардан Ариэль Коэн “Ҳизб ут-тахрир” ташкилотининг фаолият усуллари билан ленинчиларнинг стратегия ва тактикалари ўртасида кўплаб умумий ўхшашликлар борлигини эътироф этган. Жумладан, уларнинг мафқураси ва кураш усулларини ўзаро тенглаштириш мумкин².

Шу ўринда таъкидлаш лозимки “Ҳизб ут-тахрир” ташкилотининг Марказий Осиёдаги фаолияти фақат Ўзбекистон билан боғлиқ ҳодиса эмас. Бу ташкилотнинг Қозоғистон ва Қирғизистон давлатларида ҳам фаол ҳаракатларини кузатишимиз мумкин. Қирғизистон Республикаси ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларининг огоҳлантиришларига қарамасдан, ўзининг “демократик мамлакат” мавқеини сақлаб қолиш мақсадида бу давлат “Ҳизб ут-тахрир” ташкилотининг фаолиятига қарши кескин чоралар кўришдан

¹ Алимов Р. М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: Шарк, 2005. – С. 133.

² Ўша жойда –Б.135.

сақланмоқда. Расмий маълумотларга кўра Қирғизистон Республикасида ташкилотнинг 5,8 минг аъзоси борлиги аниқланган.

Умуман олганда, Марказий Осиёда диний-экстремистик кайфиятдаги бу каби гуруҳлар фаолияти минтақа хавфсизлигини таъминлашда янада мураккаб муаммоларни юзага келтиради.

Маълумки, Марказий Осиё ва бутун дунёда диний экстремизм ва халқаро терроризм муаммоси гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланиши билан кўп томондан боғланган. Бугунги кунда халқаро терроризм асосан гиёҳванд моддалар савдоси асосида молиялаштирилмоқда. Жумладан, расмий маълумотларга кўра Ўзбекистон Ислом Ҳаракати Марказий Осиёда фаолият олиб бориш учун халқаро террорчи ташкилотлардан 400 минг АҚШ доллари миқдорида маблағ олган. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, дастлаб бу гуруҳлар ўзларининг гиёҳванд моддалар савдосига алоқадорлигини яширган бўлса, ҳозирги кунда гиёҳванд моддалар бошқа диндаги кишиларга етказилиши ва олинадиган даромад уларга қарши кураш учун ишлатилишини эътироф этишмоқда.

Марказий Осиёда ноанъанавий диний гуруҳларнинг шаклланиши бир томондан кўп йиллар давомида Афғонистонда юзага келган мураккаб вазият билан боғлиқ. Бундан ташқари Афғонистондаги шароит халқаро террорчи ташкилотларни молиялаштириш учун гиёҳванд моддалар етиштириш ва уларни экспорт қилишда кенг имкониятлар яратади. Ҳозирги вақтда бу маҳсулотларни Афғонистондан Европага етказиб беришда Марказий Осиё йўналишининг аҳамияти ортиб бормоқда. Сўнгги 10 йилликда Ўзбекистон божхона хизмати томонидан умумий миқдори 30 тоннадан ортиқ гиёҳванд моддалар ва уларни тайёрлашда фойдаланиладиган маҳсулотлар ушлаб қолинган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги гиёҳванд моддалар назорати бўйича Миллий ахборот-тахлилий марказининг маълумотларига кўра, Афғонистонда гиёҳванд моддалар етиштириладиган

худудлар 2005 йилга келиб 2004 йилга нисбатан 30% га кўпайган ва уларнинг умумий майдони 120 минг гектарга етган. 2005-2006 йилларда бу майдонлар яъни, дунёда етиштириладиган гиёҳванд моддаларнинг 85% ни ташкил этади. Афғонистонда ишлаб чиқарилаётган гиёҳванд моддаларнинг 24% дан кўп қисми “Шимолий йўналиш”, яъни Марказий Осиё худудлари орқали олиб ўтилади¹.

Шу билан бирга Афғонистонда ўзаро курашларнинг давом этаётганлиги ва кучли ҳукуматнинг мавжуд эмаслиги гиёҳванд моддалар ишлаб чиқаришга кенг имконият яратмоқда. Сўнгги икки йил давомида гиёҳванд моддалар етиштириладиган майдонлар 9-10 марта ортганлигини кузатиш мумкин. Бу маҳсулотларни тайёрлаш мамлакатнинг 32 та провинциясидан камида 24 тасида йўлга қўйилган. Бу борада мутахассислардан Р. М. Алимовнинг фикрларига кўра, Афғонистонда ишлаб чиқариладиган гиёҳванд моддаларнинг 90% дан кўп қисми асосан 5 та провинция ҳиссасига тўғри келади. Улар Гильменд (38%), Нангархар (30%), Бадахшон (9%), Урузган (7%), Қандаҳор (5%) провинциялари ҳисобланади².

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, Афғонистонда барқарорликнинг таъминланиши фақат гиёҳванд моддалар ишлаб чиқарилаётган худуд атрофида “хавфсизлик зонаси”ни ташкил этиш, жазолаш ва бошқа шу каби маъмурий чора-тадбирларни кучайтириш билан боғлиқ эмас. Бу муаммони биринчи навбатда Афғонистон иқтисодиётини чуқур таркибий ўзгартириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва бошқа шу каби вазифаларни амалга ошириш билан ҳал этиш мумкин.

Умуман олганда, Марказий Осиёда ноқонуний қурол-яроғларнинг тарқалиши минтақа хавфсизлигига таъсир кўрсатувчи асосий таҳдидлардан

¹ Арифханов Ш. Центральная Азия: региональная интеграция и безопасность. – Т.: Академ-Хизмат, 2007. – С. 105.

² Алимов Р. М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: Шарқ, 2005. – С. 143.

бири бўлиб қолади. Бу омил минтақадаги оддий берқарор вазиятни кенг кўламли қарама-қаршиликларга ўзгаришига сабабчи бўлиши мумкин.

Марказий Осиё минтақасидаги хавфсизликка таъсир кўрсатувчи омиллардан экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ бўлган муаммолар алоҳида аҳамиятга эга.

Мутахассислардан Р. М. Алимовнинг фикрларига кўра, бугунги кунда Марказий Осиё минтақасидаги асосий экологик муаммолар сифатида куйидагиларни эътироф этиш мумкин:

- чўл худудларининг кенгайиши ва тупроқ таркибининг ўзгариши;
- сув ресурсларининг ифлосланиши ва камайиши;
- радиация таъсирида атроф-муҳит ва атмосферанинг ифлосланиши;
- табиатда биологик хилма-хилликнинг кескин камайиши;
- Орол денгизи билан боғлиқ бўлган муаммолар¹.

Марказий Осиёдаги асосий экологик хавфлардан бири бу Орол денгизи билан боғлиқ бўлган муаммолардир. Орол денгизи муаммоси узок ўтмишга бориб тақалади. Лекин бу муаммо сўнгги ўн йилликлар мобайнида хавфли даражада ортди. Марказий Осиёнинг бутун худуди бўйлаб суғориш тизимларини жадал суръатда қуриш кўплаб аҳоли пунктларига ва саноат корхоналарига сув бериш бу муаммонинг юзага келишига сабаб бўлди. Денгиз ҳавзасида яшайдиган қарийб 35 миллион киши унинг таъсирида қолди.

Умуман олганда, бугунги кунда Марказий Осиёда минтақасида мавжуд бўлган таҳдидларга қарши кураш, уларни бартараф этиш, шунингдек, хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш минтақада дарлатлари олдида турган муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Шу билан бирга бу муаммоларни бартараф этиш минтақадаги барча мамлакатларнинг истиқболини ҳам белгилаб беради.

¹ Алимов Р. М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.:Шарк, 2005. – С. 148.

2. МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ЎЗБЕКИСТОН, ХИТОЙ, РОССИЯ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ШАНХАЙ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ ДОИРАСИДАГИ ФАОЛИЯТИ

Ўзбекистонда миллий мустақилликнинг эълон қилиниши натижасида мустақил давлатнинг муҳим атрибути - ташқи сиёсат институтларини шакллантириш ва унинг концепциясини ишлаб чиқиш ислоҳотлари бошланди. Илгари умуман мустақил равишда ташқи сиёсат олиб боришга йўл қўйилмаган, фақат номигагина ташқи ишлар вазирлигига эга бўлган республика жуда ҳам қисқа вақт ичида мамлакат миллий манфаатларини ифодалашга ва ҳимоя қилишга қодир бўлган миллий ташқи сиёсат олиб бориш тузилмаларини шакллантирди. Қисқа фурсат ичида Ўзбекистон давлати жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларнинг фаол иштирокчисига айланди.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти ва давлатлараро хавфсизлик тизимида муносиб ўринни эгаллаши, мамлакат миллий хавфсизлигини таъминлаш эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда давлатлараро ташқи сиёсатни

ривожлантириш, ташқи сиёсатни мафкурадан халос этиш, давлатни кўшилмаслик харакатига аъзо бўлишига эришиш, барча хорижий давлатлар билан ҳар томонлама ўзаро ҳамкорлик қилиш, миллий манфаатларни ифодалаш ва ҳимоя қилиш каби йўналишлар асос қилиб олинди¹.

Ўзбекистон Республикаси суверен давлат ва халқаро муносабатларнинг субъекти сифатида ўз сиёсатини халқаро ҳуқуқнинг умуминсоний меъёрларини, бошқа давлатлар ички ишларига аралашмасликни, уларнинг мустақиллиги ва суверенитетига ҳурматни ҳисобга олган ҳолда олиб борди. У жаҳонда юз бераётган глобал ва минтақавий жараёнларнинг фаол иштирокчиси, аксарият ҳолатларда эса ташқи сиёсий майдонда уларнинг ташаббускори бўлиб чиқа бошлади.

Ўзбекистон давлати миллий мустақилликка эришган пайтдан бошлаб ўзининг миллий ташқи сиёсатини демократик тамойиллар асосида амалга ошира бошлади. Мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб давлат ташқи сиёсий фаолиятининг ҳуқуқий давлатга хос бўлган асосий тамойиллари шакллантирилди. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг бош тамойили - мамлакат суверенитетини ҳимоя қилиш ва таъминлашдан иборат, деб белгиланди. Мамлакатда давлат суверенитети - миллий манфаатларни ифодалаган ташқи ва ички сиёсат соҳасининг асосий йўналиши сифатида эътироф этилди.

Биз интеграция жараёнлари ва бозор ислоҳотларини ривожлантиришга, Марказий Осиё минтақасида умумий бозорни шакллантиришга алоҳида аҳамият берамиз.

Фақат ўзининг тор миллий қобиғида қолиб кетмаган бозоргина хорижий инвестицияларнинг катта оқимини жалб қилиб, минтақа мамлакатларининг барқарор ривожланиши ва фаровонлигини таъминлай олади.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. - Т.: “Ўзбекистон”. 2005. 63 бет.

Халқимиз асрлар давомида шаклланган “Қўшнинг тинч - сен тинч” деган ҳаётий нақлга доимо амал қилиб келмоқда¹.

Минтақа давлатларининг коллектив хавфсизликни таъминлаш юзасидан олиб бораётган бошқа бир фаолиятлари Шанхай Хамкорлик Ташкилоти (ШХТ) доирасида бўлиб, бу тузилмага 1996 йилда Россия, ХХР, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон ўртасида Шанхайда имзоланган чегара яқинида ҳарбий соҳада ўзаро ишончни мустаҳкамлаш тўғрисидаги келишувлари орқали асос солинган эди. Кейинчалик бу уюшмага Ўзбекистон ҳам қўшилди ва 2001 йил 15 июнда Шанхай шаҳрида бўлиб ўтган 6 давлат (Россия, Хитой, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистон) раҳбарлари учрашувида “Шанхай Хамкорлик Ташкилоти” ташкил этилганлиги тўғрисидаги Декларация имзоланди¹.

Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти (Қозоғистон, Қирғизистон, Хитой, Россия, Тожикистон ва Ўзбекистон) тўла шаклланиб бўлди ҳамда ўз фаолиятини кундан-кунга ривожлантириб бормоқда. Москва саммитидан сўнг (2003 йил май) ўтган давр ичида бир қатор тадбирлар амалга оширилди. Жорий йилнинг бошидан эътиборан Пекинда ШХТ Котибияти, Тошкентда эса доимий фаолият юритувчи орган - Минтақавий аксилтеррор тузилмаси ишляпти Турли хил муаммоларни ҳал этиш бўйича кўп томонлама ҳаракатлар мувофиқлашмоқда. ШХТнинг халқаро обрўси тобора ошиб бораёпти. Бошқача айтганда, қисқа вақт ичида ташкилотнинг оёққа туриш жараёни тугалланди. Энди олдинда янада масъулиятли ва мураккаб, яъни, кўзга яққол ташланиб турган, аниқ натижаларга йўналтирилган салоҳиятли, тўлақонли яратувчанлик босқичи турибди.

Иккинчи энг муҳим масала - Ўзбекистон бу жараёнларда ниҳоятда фаол иштирок этди. Айнан Ўзбекистоннинг ташаббуси билан 2004 йилнинг 4 июнь куни Тошкентда ташкилотга аъзо давлатлар Хавфсизлик кенгашлари котибларининг илк учрашуви бўлиб ўтди. ШХТга аъзо давлатлар

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. - Т.: “Ўзбекистон”. 2005. 42-бет.

Хавфсизлик кенгашлари котибларининг учрашуви бўйича Регламент қабул қилиниши мазкур учрашувнинг якуний натижаларидан бири бўлди. Шундай қилиб, ШХТ тузилмасида хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик қилиш бўйича доимий фаолият юритадиган мутлақо янги мувофиқлаштирувчи маслаҳатлашувчи механизм яратилмоқда.

2004 йил Тошкент шаҳрида олти давлат раҳбарларининг учрашуви ШХТнинг институционал ташкилот сифатида барпо этилиш даврига якун ясади. Давлатлар ўртасида ШХТ Хартиясидида қайд этилган барча йўналишлар бўйича кенг кўламли ҳамкорликни ривожлантириш ва ўзаро узвий амалий ҳаракатларни кучайтириш даври бошланаяпти. Бошқача айтганда, Тошкент Саммити ШХТ фаолиятида муҳим аҳамиятга эга бўлади. Айтиш лозимки, Марказий Осиё ва унга чегарадош давлатларда хавфсизлик ва барқарорлик гарови - бу мамлакатларда босқичма-босқич иқтисодий ривожланишни таъминлаш, аҳолининг турмуш тарзидаги биринчи навбатда зарур бўлган талабларини қондиришдир.

ШХТ Тошкент саммитида Афғонистон етакчиси ва Мўғулистон делегацияси ҳам қатнашиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бу ҳам ШХТнинг дунё миқёсидаги халқаро обрўси ва таъсири ўсаётганидан гувоҳлик бериб турибди. ШХТ фаолиятида бошқа давлатларнинг кузатувчи сифатида иштирок этиши учун имконият ва шартномавий-ҳуқуқий база мавжуд.

ШХТга аъзо давлатлар етакчилари Афғонистон раҳбарияти билан келажакда барчани хавотирга солаётган қатор муаммоларни муҳокама қилишди.

Мамлакатимиз раҳбариятининг ташаббуси билан 2004 йилда ташкил этилган ШХТга аъзо мамлакатлар хавфсизлик кенгашлари котибларининг учрашуви институти ҳозирги шароитда минтақамизда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш йўлида ўзаро келишилган чора-тадбирлар ишлаб чиқишда муҳим механизмга айланди. 2009 йилнинг 15-16 июнь кунларида Екатеринбургда ўтган ШХТ саммитида Ўзбекистон Республикаси

Президенти Ислон Каримов Ташкилот доирасида сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-гуманитар соҳаларда самарали ҳамкорликни келгусида кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича катта ишлар амалга оширилганлигини, Ташкилот олдида турган муҳим дастурлардаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириш бўйича салмоқли қадамлар ташланганлигини таъкидлади. 2009 йилнинг 15-16 июнь кунлари Екетеринбургда бўлиб ўтган ШХТга аъзо давлат раҳбарлари Кенгаши йиғилишидан сўнг, Ташкилотга раислик қилиш Ўзбекистон Республикасига ўтди. Бундан ташқари, Тошкентда 2010 йил 23 апрель куни Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШХТ) аъзо давлатлар хавфсизлик кенгашлари котибларининг навбатдаги - бешинчи учрашуви бўлиб ўтди.

Учрашувда давлатимиз раҳбари ШХТ фаолиятининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш бўйича кўп томонлама комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амапга ошириш каби йўналишларидаги ҳамжиҳатлик юксак натижалар бераётганидан мамнуният изҳор этиб, уларни мувофиқлаштиришда ушбу нуфузли халқаро ташкилотга аъзо давлатлар хавфсизлик кенгашлари муҳим ўрин тутишини таъкидлади.

ШХТнинг минтақадаги хавфсизлик нуқтаи назаридан фаолияти кенгайиб бормоқда. Буни аввало, ташкилотнинг олдида қўйган мақсади ва минтақа минтақа манфаатларига мос келиши билан боғлаш мумкин.

Ташкилотнинг асосий мақсад сифатида терроризм, сепаратизм ва экстремизм билан курашишни мақсад қилган биринчи халқаро ташкилот ҳисобланади. ШХТ нинг муҳим концепцияларидан бири-гегемонизм ва ҳарбий куч асосида амалга ошириладиган сиёсатга қарши кураш ҳисобланади. Шу билан бирга, ташкилотнинг расмий ҳужжатларида унинг бирор давлат ёки давлатлар иттифоқига қарши қаратилмагани алоҳида қайд этилган.

Ташкилот минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасида амалий ҳаракатлар ўтказиш ва ўзининг янги миллий таркибий тузилмаларини ташкил этиш орқали ўз фаолият доирасини кенгайтириб бормоқда.

3. МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ИККИ ТОМОНЛАМА МУНОСАБАТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Марказий Осиё давлатларининг геостратегик мавқеи ва табиий ресурсларга бойлиги бошқа давлатларнинг қизиқишини юзага келтиради. Бу ҳақида А.Тажубаев: “Бугунги кунда Марказий Осиё глобал ва регионал таъсирга эга давлатларнинг, халқаро маънавий, иқтисодий структураларнинг кураш майдонига айланиб бормоқда. Бу минтақанинг нефть, газ ва бошқа минераль хом-ашё ресурсларига бойлиги билан боғлиқ”, - деган фикрни билдиради¹.

Айниқса, мазкур минтақада Россия таъсирининг ортиб бораётганлигини таъкидлаш ўринли. Шу боис, МДҲ доирасида Россия Федерацияси манфаатларини кузатиб бориш, ўрганиш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки, мазкур минтақа, биринчидан, Россияга яқинлиги, иккинчидан, Россия товарлари ва технологиялари учун имкониятлари кенг бозорлиги,

¹ Тажубаев А. Россия и Центральная Азия // Международная жизнь. 1999. №3. – С. 101.

учинчидан, унда йирик транспорт-коммуникацион тизимларнинг ўтганлиги ва истиқболда улар сони ва салмоғининг ўсиши эҳтимоллари мавжудлиги, тўртинчидан, минтақа давлатларининг Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) ва бошқа шу каби ташкилотларга (Божхона иттифоқи, КХШТ, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти) аъзоликлари, бешинчидан, Россия наздида минтақада кўп сонлик “россияликлар” ёки русийзабонлар истиқомат қилишлари, шунингдек, глобал ва минтақа хавфсизлиги масалалари билан боғлиқ. Қолаверса, бугунги кунда тобора долзарблик аҳамият касб этаётган ёқилғи энергетик қувурлар инфратузилмаси устидан назорат ўрнатиш ҳам юқоридаги масалалар қаторидан ўрин олади.

Россия ва Ўзбекистон ўртасида ҳарбий ҳамкорлик борасида маълум ҳуқуқий база яратилган. Иттифоқчилик муносабатлари ҳақидаги шартномада томонлар эришилган амалдаги шартномалар юзасидан юқори даражадаги ҳарбий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорлик қилишни ҳисобга олган ҳолда, қуролли кучларни модернизация ва ислоҳ қилиш, уларни замонавий қуроллар ва ҳарбий техника билан таъминлаш, уларнинг жанговорлигини ошириш борасида яқиндан ҳамкорлик қилишлари белгилаб қўйилган¹.

Биринчи яқинлашишларлар шундоқ кўзга ташланади: Ўзбекистон Евроосиё Иқтисодий Ҳамжамияти (Россия иқтисодий манфаатларини ифодаловчи)га аъзо бўлди, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг тўлақонли иштирокчисига айланди, шунингдек, у ГУУАМдан (Россияга қарши йўналтирилган) чиқиб кетди ва ўз ҳудудидан чет эл ҳарбий контингентини чиқариб юборди.

Ўзбекистоннинг ЕврОсиёга қўшилишини кўпчилик мутахассислар ва экспертлар томонидан юқори баҳоланаётганлиги бежиз эмас. Чунки бу ташкилот бошқа ташкилотлардан ўзининг реал фаолияти билан ажралиб туради. Масалан, МДХ доирасида бир қанча ҳужжатлар имзоланган бўлиб

¹ Договор о союзнических отношениях между Российской Федерации и Республикой Узбекистан. Статья 9.

улар яхши ишламайди. Охирги йилларда ЕврОсИХнинг фаолияти сифат босқичига кўтарилган бўлиб, ҳозирда эркин савдо ҳудуди амал қилмоқда. Бу масала ишчи кучининг ЕврОсИХ доирасида эркин ҳаракатланишига имкон яратиб, ташкилотнинг тадрижий ривожланишини таъминлаб беради.

Россия Президенти В.Путин ЕврОсИХнинг мажлисини (2006 йил 25 январь Санкт-петербург) юқори баҳолади. “Ўйлайманки, бу сафарги саммит муҳим бўлиб, кун тартибидаги масалалардан ҳам буни англаш мумкин. Аввалам бор, Ўзбекистоннинг ЕврОсИХга кириши ва умуман, Марказий Осиё Ҳамкорлик ташкилотининг Евроосиё Иқтисодий Ҳамжамиятига интеграциялашувидир”¹.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ўз ҳамкасбларини ишонтириб, Тошкентнинг ЕврОсИХга кириши “бутун ташкилотнинг ва собиқ Иттифок ҳудудидаги интеграцион жараёнларнинг ривожланишига катта туртки бўлади”² - деб таъкидлаган. Шунингдек, ЕврОсИХ бош котиби Григорий Рапота эса, Марказий Осиёдаги энг кўп аҳоли яшайдиган Ўзбекистоннинг мазкур ташкилотга кириши умумий бозорни кенгайтиришини таъкидлади.

Умуман олганда, иттифоқчилик муносабатлари ҳақидаги шартноманинг имзоланиши Ўзбекистон ва Россия алоқалари тарихидаги олий даражадаги сиёсий муносабатларнинг юқори даражаси бўлиб, янги муҳим даврни бошлаб берди. Бу бизга Россия ва Ўзбекистон ўртасидаги муносабатлар юқори савияда олдинга кетаётганидан далолат бериб, икки давлатнинг ва ундаги халқларнинг стратегик манфаатларига тўла мос келаётганлигига ишонч уйғотади ва иттифоқчилик муносабатларини истиқболи эканлигини кўрсатади.

Геосиёсий нуқтаи назардан, Марказий Осиё минтақаси стратегик муҳим минтақа ҳисобланиб, унда халқаро муносабатлар иштирокчиларининг манфаатлари кесишади. Улар глобал масштабдаги Россия, Хитой ва АҚШ

¹ Трегубов И. Узбекистан вошел в ряды ЕврАзЭС // <http://www.utro.ru>. 26.01.2006.

² Трегубов И. Узбекистан вошел в ряды ЕврАзЭС // <http://www.utro.ru>. 26.01.2006.

бўлиб, минтақавий даражада Туркия, Покистон, Ҳиндистон, Эрон, шунингдек, халқаро ташкилотлар БМТ, НАТО, ЕХХТ ва бошқалардир. “...биз Россия, Хитой ва Ҳиндистоннинг, Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари юзага чиқадиган минтақанинг бир қисмимиз. Аслида шаклланиб келаётган, лекин жуда куч-қудратли, XXI қиёфасини шубҳасиз белгилаб берадиган бу куч марказлари ана шу минтақада ўз манфаатларини излайди”¹.

Собиқ Иттифоқ ва жаҳон сиёсий майдонидаги икки қутбли тизимнинг барҳам топиши, Қозоғистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон давлатларини ўз ичига олган Марказий Осиё минтақасида тамоман янги геосиёсий вазият шакллана бошлади. Бу эса, ҳозирги кунда Марказий Осиёдаги бир қатор жаҳоннинг буюк давлатлари манфаатлари тўқнашувининг кучайиб кетишига сабаб бўлди.

1998 йилга келиб, Эрон ўз ҳудуди орқали қозоқ нефтини Форс кўрфази райониغا олиб чиқиш йўлини қуриш лойиҳасини тавсия этади. Бу АҚШни қаттиқ хавотирга солди ва улар ўз иттифоқдоши Туркия билан, Россия ва Эрон транспорт йўлларини қурилишига қарши туришга ҳаракат қилдилар². 90-йилларнинг ўрталарига келиб, Туркменистондан Туркияга Каспий денгизи ортидан газ қувурларини ўтказиш ва нефт қувурларини Қозоғистондан Каспий денгизи, Озарбайжон ва Грузия орқали Туркияга олиб боровчи йўлларни қуриш лойиҳаси пайдо бўлди. Иккинчи лойиҳа кейинчалик Баку-Жейхан труба йўли ғоясига айланди (америкаликлар уни асосий экспорт труба йўли деб номлашган) ва Буюк Ипак йўлини тиклаш ғояси шаклида мафкуравий тус олди. XXI асрдаги энг катта йўл ТРАСЕКА 1998 йил сентябрда Бакудаги 35 давлат ва ҳукумат раҳбарлари иштирок этган халқаро конференцияда қабул қилинди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: «Ўзбекистон», 1997. – Б. 12.

² Известия. 10. 09. 1998.

Ғарб учун жуда фойдали бўлган йўл қурилишига қаршилик қилиш учун Россия ҳам, Эрон ҳам Каспий денгизининг ҳуқуқий мақомини ҳал этилмаганлигидан фойдаландилар. Маълумки улар бошида Каспийни ички ҳавза (кўл) деб тан олиш ва ундаги табиий бойликлардан биргаликда фойдаланишга чақирдилар. Бироқ, 1998 йил апрелда Россия Қозоғистон билан келишувга борди ва “Каспийнинг шимолий қисми тубини бўлиш ҳақида”ги шартномани имзолади¹. Бу эса икки давлатнинг ҳам манфаатларига мос келарди.

Шу тариқа, сув ва биоресурслардан фойдаланиш ҳамкорликда амалга ошириладиган бўлди. Бу шартнома Эрон ва Озарбайжонда норозиликни келтириб чиқарди.

Бундай ҳолда Эроннинг эътирозини тушуниш мумкин эди. Бироқ, доимо Каспийни бўлиш ғоясини илгари суриб келган Бакунинг реакцияси хайратланарли бўлди². Унинг бу шартномага қарши чиқишининг асосий сабаби, шартнома Россия ва Қозоғистонга Каспий шельфига ишлов бериш имконини берарди. Қозоғистон билан ҳамкорликдаги Каспий сувларига эгалик қилиш, Москвага Каспийдан ўтиши мумкин бўлган барча труба йўллариға вето қўйиш ҳуқуқини берарди.

Марказий Осиё буйича таниқли француз эксперти О.Руа, “Минтақада Россиянинг таъсири пасайиб бориш анъанасига эга бўлиб, Москва минтақада неоколониал экспансияни амалга ошириш учун на ҳоҳиш ва на манбага эга, шунингдек, ташқаридан аргессия бўлган ҳолда ҳарбий химояни ҳам кафолатлай олмайди. Шу сабабдан ҳам ҳудуд давлатлари Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик ташкилоти ва НАТО каби ташкилотлар билан яқин ҳамкорликни олиб боришга интилмоқдалар”, - деган фикрни илгари суради³.

Сўнги йилларда Россия иқтисодидаги ривожланиш, В.Путин ҳукуматини яна эътиборни Марказий Осиё минтақасига қаратилишига имкон

¹ Деловая неделя. 24. 04. 1998.

² Москаленко В. Пакистан – курс на Центральную Азию // Восток (Oriens). 1996.- С.82.

³ Руа О. Центральная Азия набирает мощь // «Международная политика» Париж: 1999.

яратди. Россия, минтақадаги энергетика ресурсларини ўзига манфаатли йўналишда ташишдан манфаатдор бўлиб, Россия Федерацияси ва ҳудудидаги нефть-газ захираларини ўзлаштириш, уларни ташиш йўллари қуриш ва ишга туширишда иштирок этаётган давлатлар учун энергетика ресурсларини ташиш нафақат иқтисодий, балки бу сиёсий масала ҳамдир. Энергетика ресурсларни ташишда иштирок этиш минтақадаги вазият устидан назоратни ўрнатиш имконият беради.

Ҳозирги кунга келиб, НАТО ва Европа Иттифоқининг кенгайиб бориши Россиянинг ташқи сиёсати стратегиясида МДХ ҳудудида ва Марказий Осиёга нисбатан аниқ ҳаракат қилишларини талаб қилмоқда.

Марказий Осиё Мустақил Давлатлар Ҳамдустлиги (МДХ) ҳудудининг бир қисми бўлиб, Россия ташқи сиёсати стратегиясида муҳим ўрин тутди. Геосиёсий жиҳатдан минтақага чегарадош бўлган ҳудудларда геостратегик маневрларни ўтказиш имкониятини бериб, Каспий бассейни, Ўрта ва Яқин Шарқ, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёларни қисман ўз ичига олади. Россиянинг Марказий Осиёдаги ҳарбий-сиёсий жиҳатдан мавжуд бўлиши, унга ҳалигача ўзининг “жанубий сарҳадлари”да хавф туғдираётган Афғонистонга нисбатан муваффақиятли сиёсат олиб боришига имконият беради¹. Шунингдек Россия учун, минтақавий қудратли давлатларнинг рус давлати ва Марказий Осиё минтақасига нисбатан тутган мавқеи муҳимдир.

¹ Алимов Р. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: Шарқ, 2005. – С.70

ХУЛОСА

Жаҳон харитасида янги Ўзбекистон давлатининг пайдо бўлганига атиги 23 йил тўлди. Лекин, тарих учун бу қисқа муддат ичида асрларга татигулик ривожланишлар рўй бермоқда. Асрлаб мустабид зулм остида ўзлигини йўқотаётган Ўзбекистон кул ичидан учиб чиққан Хумо қуши мисол қисқа давр ичида жаҳон ҳамжамиятининг ўзига муносиб ва тенг ҳуқуқли субъектига айланди. Ҳар қандай халқаро ва давлатлараро муносабатларда Ўзбекистоннинг ўз ўрни бор, унинг қарашлари доимо эътиборга молик, ҳар қандай халқаро муаммоларни ечишда Ўзбекистоннинг рўйи-хошиши эътиборга олинади. Албатта, тарих нигоҳида бу ақл бовар қилмас тараққиёт, олдинга интилиш, инсон салоҳиятининг яратувчилик куч-қудратини намоён бўлиши, фидойилик ва бунёдкорликнинг олий намунасидир. Умуман олганда, мустақиллик туфайли халқимизнинг минг йиллик орзу-армонлари рўёбга чиқди.

Албатта, бу буюк ўзгаришлар замирида мамлакат Президенти Ислам Каримов томонидан янги давлат ва жамият қуришнинг ўзига хос йўли – “Ўзбек модели”нинг ишлаб чиқилиши, уни амалга оширишга доир ислохотлар ётади. Мамлакатнинг миллий тараққиёт йўли тажрибаси ва унинг

миллий хусусиятларидан келиб чиқиб Юртбошимиз томонидан фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришнинг беш тамойилини ишлаб чиқиши ва уларни ислоҳотларнинг асосий концептуал доктринаси қилиб олинганлиги, “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилини “Ўзбек модели”га хос ислоҳотларнинг асосий тамойили сифатида қабул қилинганлиги туфайли ҳам мамлакат қисқа давр ичида асрларга татиғулик йўлни босиб ўтишга эришди¹.

Курс ишим доирасида ўрганилганлар асосида қуйидагича хулоса қилиш мумкин:

1. “Совуқ уруш” барҳам топгандан сўнг, глобал воқеалар ривожини жаҳон бозори айнан Марказий Осиё минтақасига кўчганини кўрсатмоқда. XXI аср бўсағасида Марказий Осиёда шаклланаётган бу бозор Президентимиз И.А.Каримов айтганидек, “энергия тақчиллиги шароитида яқин йилларда Евроосиё ва жаҳон келажаги учун ҳал қилувчи рол ўйнайдиган энергия захираларига эга” эканлиги билан аҳамиятлидир. Шу боисдан ҳам бугунги кунда Марказий Осиё минтақаси давлатлари кўплаб қудратли давлатлар эътиборини ўзига тортмоқда.

2. Бундан ташқари, ҳозирги даврда Марказий Осиё минтақавий хавфсизлигига хавф солаётган таҳдидларни асосан тўрт босқичга ажратиш мумкин:

Биринчи босқичда - диний ва сиёсий экстремизми, халқаро терроризми ва нарқобизнес каби таҳдидлар.

Иккинчи босқичда - давлатлараро қарама-қаршиликлар, зиддиятларни киритиш мумкин. Булар, биринчи навбатда, минтақа давлатлари ўртасидаги чегараолди дарё сувларидан самарали фойдаланиш муаммолари, чегараларни делиминатсия қилиш билан боғлиқ ҳудудий масалалар ва этник зиддиятлар экологик, иқтисодий муаммолар ва бошқалар.

¹ Мунираҳон Қориева. Мустақиллик – эркин ва фаровон ҳаёт. - Т.: “Янги аср авлоди”. 2013. 200-бет.

Учинчи босқичда - глобаллашув оқибатида минтақа давлатлари илғор босқичлар билан ривожланаётган технологик тараққиётдан ортда қолиб кетишларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Тўртинчи босқичда - таҳдидларни бевосита геосиёсат билан боғланади чунки Марказий Осиё минтақаси инсоният ривожланишида, халқаро кучлар мувозанатида доимо муҳим рол ўйнаб келган.

3. Марказий Осиё давлатлари иштирокидаги минтақавий ташкилотлардан энг истиқболи ва ҳозирги кундаги катта аҳамиятга эга бўлгани Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ)дир. ШХТда минтақа давлатларининг иштироки уларга Ўзбекистон, Хитой, Россиянинг ҳарбий сиёсий ресурсларини Марказий Осиё худудига жалб қилиб, диний экстремизм ва терроризм каби таҳдидларга қарши тура олиш имкониятини беради. «Шанхай ҳамкорлик ташкилоти фаолиятининг истиқболи ва самарадорлиги кўп жиҳатдан БМТ Хавфсизлик кенгашининг доимий аъзолари бўлмиш Ўзбекистон, Хитой, Россиянинг фаол иштироки ва ҳамкорликдаги ҳаракатларига боғлиқ».

- XXI аср воқеалари шундан далолат бермоқдаки, бугун бирор бир давлат ёхуд минтақа ўз хавфсизлиги, барқарорлиги ҳамда тараққиётини фақат ўз имкониятларига таянган ҳолда узоқ муддатга таъминлаши қийин. Бундан келиб чиққан ҳолда, глобал хавфсизликнинг асосини ташкил этадиган минтақа доирасида ва халқаро ҳамкорликни кенгайтириш бу муаммоларни ҳал этишнинг энг самарали йўли сифатида эътироф этиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. - Т.: “Ўзбекистон”. 1996.
2. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: “Ўзбекистон”. 1997.
3. Каримов И. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: “Ўзбекистон”. 1999.
4. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжихатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. - Т.: “Ўзбекистон”. 2004.
5. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари. - Т.: “Ўзбекистон”. 2005.
6. Ислом Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. - Т.: “Ўзбекистон”. 2005.
7. Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. - Т.: “Ўзбекистон”. 2011.
8. Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йили. - Т.: “Шарқ”. 1999.
9. Жўраев У. Т., Саиджонов Й. С. Дунё динлари тарихи. - Т.: Тошкент ислом университети. 2001.
10. Ўзбекистонда политология. - Т.: “Шарқ”. 2002.

11. Алимов Р. М., Арифханов Ш. Р. И др. Центральная Азия: геоэкономика, геополитика, безопасность. - Т.: “Шарк” 2002.
12. Жўраев Н. Ўзбекистон тарихи. - Т.: “Шарк”. 2004. 0
13. Алимов Р. М. Центральная Азия: общность интересов. - Т.: “Шарк”. 2005.
14. Жўраев С., Саидолимов С., Абдуғаниева З. Халқаро Хавфсизлик.
-Т.: “Академия”. 2007.
15. Муқимжон Қирғизбоев. Сиёсатшунослик. - Т.: “Янги аср авлоди”. 2013.
16. Мунирахон Қориева. Мустақиллик – эркин ва фаровон ҳаёт. - Т.: “Янги аср авлоди”. 2013.
17. Тожубаев А. Россия и Центральная Азия.
// Международная жизнь. 1999. №3.